

УДК 061.22.05 : 572 (477.83–25) НТШ “189/193”

АНТРОПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)

Михайло ГЛУШКО

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра етнології
вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

Наприкінці XIX – у 30-х роках XX ст. ініціаторами та організаторами антропологічних досліджень у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові стали різні його структурні підрозділи: спершу Історико-філософська секція та Етнографічна комісія, згодом, напередодні Першої світової війни – Математично-природописно-лікарська секція, спорадично її Фізіографічна комісія. Саме в секції математиків, природознавців і лікарів формувались нові ідеї тогочасної української антропологічної науки. Натомість Виділ НТШ у Львові займався передусім організаційними питаннями, фінансовим і матеріальним забезпеченням антропологічних досліджень. Найбільш результативними з них виявилися експедиції, проведені на початку XX ст. на території Галичини, Буковини і Закарпаття Федором Вовком. Хоча його наступники через різні причини (як економічні, так і політичні) обмежились лише поодинокими науковими виїздами, українські антропологи першої третини XX ст., котрі співпрацювали з НТШ у Львові (Ф. Вовк, Ярослав Пастернак, Іван Раковський, Ростислав Єндик), сформували власну систему наукових поглядів стосовно типових антропологічних рис українського народу.

Ключові слова: антропология, Наукове товариство імені Шевченка у Львові, Федір Вовк, Іван Раковський, Ярослав Пастернак, Ростислав Єндик, експедиційні дослідження, антропологічні студії.

Докладне ознайомлення з історією становлення і розвитку етнології та фольклористики в Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ)¹ переконує, що антропології як самостійної галузі знань українські вчені торкалися лише побіжно, з'ясовуючи окремі аспекти життєвого й творчого шляху провідних фахівців цього наукового профілю, зокрема Федора Вовка² та його учня Івана

¹ Глушко М. Михайло Грушевський – ініціатор та організатор етнографічних досліджень в НТШ // Народознавчі Зошити. Львів, 2008. № 1–2 (79–80). С. 14–20; Його ж. Фольклор: початок живання терміна в українській науці та його значення // Народна творчість та етнографія. Київ, 2008. № 6. С. 12–23.

² Сегеда С. Антропологічна спадщина Ф. Вовка в світлі сучасних наукових даних // Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу. Київ, 1994. С. 55–74; Франко О. Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка (150-річчя від дня народження) // Народна

Раковського³. Натомість про тісну і плідну співпрацю з Товариством Ростислава Єндика – одного з найбільш перспективних українських антропологів другої третини ХХ ст. – відомо зовсім мало, позаяк його творчість, за рідкісним винятком⁴, майже не зацікавила сучасних дослідників. Інакше кажучи, докладне опрацювання здобутків українських фахівців-антропологів у рамках діяльності НТШ в Україні поки що не було здійснене.

Сказане підтверджує приклад: в єдиному україномовному навчальному посібнику “Антропология” його автор Сергій Сегеда обмежився лише констатацією найвідоміших фактів з історії розвитку антропологічної науки в Україні загалом і в Товаристві зокрема⁵. Причетність членів НТШ до формування основ української антропологічної науки не згадується і в новітніх енциклопедіях⁶, а в деяких сучасних виданнях довідкового та енциклопедичного характеру⁷ навіть відсутнє гасло про антропологию як науку. Отже, є достатньо підстав для детального опрацювання усіх аспектів антропологічних студій у НТШ.

Варто почати з одного суттєвого спостереження: на засіданнях *Етнографічної комісії*, де, на перший погляд, мали б розглядатись і вирішуватись найрізнома-

творчість та етнографія. 1997. № 5–6. С. 15–26; *Її ж.* Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. С. 84–100; *Її ж.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч. Київ, 2000. С. 131–176; *Її ж.* Наукова та суспільно-політична діяльність Федора Кіндратовича Вовка. Автореферат дисертації [...] доктора історичних наук. Львів, 2000; *Таран О. Г.* Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення. Автореферат дисертації [...] кандидата історичних наук. Київ, 2003.

³ *Романюк Т.* Раковський Іван // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. Львів, 1999. Вип. 6. С. 407–410; *Головацький І.* Іван Раковський і його епоха. До 125-річчя від дня народження // Вісник НТШ. Львів, 1999. Ч. 22. С. 10–12; *Його ж.* Іван Раковський, 1874–1949. Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 2004.

⁴ *Ленкавський С.* Роман Єндик – муж незалежної думки // Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Івано-Франківськ, 2002. Т. 1. С. 401–404; *Мазур О.* Єндик Роман-Ростислав // Мала енциклопедія українського народознавства. Львів, 2007. С. 731–732. До речі, у виданнях НТШ у Львові, які побачили світ у 1930-х роках, всі роботи Р. Єндика підписані його справжнім іменем – Ростислав. Це ж ім'я значиться і в “Енциклопедії українознавства” (Єндик Ростислав // Енциклопедія Українознавства. Львів, 1993. Т. 2. С. 654), співавтором якої він також був (*Єндик Р.* Антропология на Україні // Енциклопедія Українознавства. 1993. Т. 1. С. 52; *Його ж.* Раси й расові формації України // Там само. 1998. Т. 7. С. 2468–2470). Ім'ям Роман автор підписував свої публіцистичні твори, зокрема користуючись псевдонімом Роман Семкевич (*Ленкавський С.* Роман Єндик... С. 401 [примітка]). Отож, говорячи про Р. Єндика як науковця (антрополога, демографа й соціолога), доцільно вживати лише його власне ім'я – Ростислав.

⁵ Див.: *Сегеда С.* Антропология. Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, 2001. С. 32–37.

⁶ Антропология // Українська радянська енциклопедія. Київ, [1959]. Т. 1: А – Богунці. С. 262; *Дяченко В. Д.* Антропология // Українська радянська енциклопедія / Вид. 2-ге. Київ, 1977. Т. 1: А – Борона. С. 218; *Сегеда С. П.* Антропология // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2001. Т. 1: А. С. 596.

⁷ Див.: Довідник з історії України: А–Я / Вид. 2-ге, доопрацьоване і доповнене. Київ, 2001; Енциклопедія історії України / За ред. В. М. Литвина. Київ, 2003. Т. 1: А–В; Історія України. Енциклопедичний довідник: А–Я / Вид. 3-те, доопрацьоване і доповнене. Київ, 2008.

нітніші питання, про антропологічні студії йшлося спорадично, причому лише до Першої світової війни. Найчастіше члени Комісії обговорювали підготовку та фінансове забезпечення польових експедицій (“ескурзій”), а після їх проведення (як правило, наприкінці поточного року) – результати досліджень. Зокрема, про це йшлося на засіданнях 11 червня⁸ і 15 листопада 1903 р.⁹, 13 червня 1904 р.¹⁰, 13 червня 1905 р.¹¹, 21 червня¹², 21 вересня і 7 листопада 1906 р.¹³ Також 26 квітня 1914 р. члени Етнографічної комісії¹⁴ розглянули питання щодо публікації на шпальтах “Матеріялів до української етнольогії” першої частини наукової праці І. Раковського “Кости черемісів з давніх гробів у Тоншаєві Костромської губернії”.

Напередодні Першої світової війни (25 червня 1914 р.) Етнографічна комісія прийняла ще одне, дуже цікаве за змістом, рішення:

З огляду (на те. – М. Г.), що восени (1914 р. – М. Г.) комісія має надію дістати антропольогічні праці¹⁵, постановлено в “Матер[іях] до укр[аїнської] етнольог[ії]” завести окремий антропольогічний відділ та вибрано його редактором д[октор]р[а] Ів[ана] Раковського. При сій нагоді ухвалено “Матеріяли” довести під теперішньою назвою до 20-го тому, а від 21 т[ому] підібрати для них иншу назву¹⁶.

Справді, на відміну від “Етнографічного збірника” початкова назва “Матеріялів” як наукового видання кілька разів змінювалася, на що дотепер не звертали належної уваги. Можна висловити припущення, що уточнення назви цього серійного видання не було примхою керівництва НТШ чи редакторів, тим паче випадком. У контексті процитованого стає очевидним: однією з основних причин, що спонукали членів НТШ до зміни назви “Матеріялів”, було прагнення публікувати на його шпальтах і суто антропологічні праці. Проте Перша світова війна, а також передчасна смерть провідних знавців антропологічних рис українців (Ф. Вовка, Олександра Алеші¹⁷) перешкодили реалізацію цього задуму.

⁸ Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. [Львів], 1903. Ч. 15. Вип. III: 1903, май-серпень. С. 21.

⁹ Там само. 1903. Ч. 16. Вип. IV: 1903, вересень-грудень. С. 15.

¹⁰ Там само. 1904. Ч. 19. Вип. III: 1904, май-серпень. С. 22.

¹¹ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. [Львів], 1905. Ч. 23. Вип. III: Другий квартал, май-серпень. С. 11.

¹² Там само. 1906. Ч. 27. Вип. III: Справоздане за місяці: май-серпень. С. 13.

¹³ Там само. 1906. Ч. 28. Вип. IV: Справоздане за місяці: вересень-грудень. С. 13.

¹⁴ Там само. 1914. Ч. 58–59. Вип. II–III: Справоздане за місяці: січень-серпень. С. 21.

¹⁵ Тогочасний оптимізм членів Етнографічної комісії щодо підготовки до друку нових антропологічних праць був небезпідставним, адже Ф. Вовк та його учні (Олександр Алешо, Анастасій Носів, Сергій Руденко та інші) активно збирали антропометричні дані в різних місцевостях Лівобережної та Правобережної України (Франко О. Федір Вовк – вчений... С. 149, 153–154).

¹⁶ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 58–59. С. 22.

¹⁷ Носів А. О. О. Г. Алешо (9.II.1890–4.IV.1922) // Вісник сільськогосподарської науки. Київ, 1922. Т. I. Вип. 1. С. 40; Борисенко В. К., Франко О. О. Народознавчі студії О. Г. Алеші // Народна творчість та етнографія. 1990. № 4. С. 20–23.

Однак одне з цих рішень члени Етнографічної комісії все-таки втілили в життя: здвоєний випуск видання (т. XXI–XXII), який побачив світ аж у 1929 р., містив у заголовку назви обох наук – “Матеріяли до етнології й антропології”.

Натомість визначальними в справі налагодження систематичних антропологічних досліджень стали рішення вищих за рангом структур НТШ у Львові – Виділу (Президії), Історично-філософської та Математично-природописно-лікарської секцій, що обумовили різні чинники. Як безпосередньо зазначено у звіті Товариства за 1905 рік, комісії відігравали роль переважно “дорадчих корпорацій”, тобто готували “матеріал для секцій”, а в останніх вже виконували саму роботу¹⁸. “Спеціальні досліди (було. – М. Г.) перенесено до комісій” аж у 1936 р. – після реорганізації наукової праці Секцій¹⁹.

Виділ НТШ завжди вирішував питання про матеріально-технічне забезпечення і фінансування наукових мандрівок. Так, 3 червня 1903 р. на засіданні президії Товариства розглядалося прохання Історично-філософської секції про необхідність збільшення фінансових субвенцій. Гроші мали бути використані для організації етнографічних і антропологічних експедицій, які планувалося провести під керівництвом Ф. Вовка²⁰. 22 липня цього ж року Виділ ухвалив рішення “закупити інструменти для антропометричних pomірів”²¹, а 25 грудня – дозволив І. Раковському позичити “інструменти до антропометричних pomірів”²². Про їх позику для І. Раковського йшлося також на засіданні цього виконавчого органу Товариства 18 жовтня 1906 р.²³ 7 листопада цього ж року Виділ прийняв рішення про виділення вченому субвенції в сумі 100 корон для здійснення антропометричних обмірів²⁴ на Коломийщині і Станіславщині²⁵, а 28 червня 1912 р. – 300 корон для проведення наукових антропологічних студій за кордоном²⁶. Від Товариства стипендіатом Інституту Гумбольдта в Берліні був Р. Єндик, котрий у 1935/1936 “шкільному році” студіював антропологію в Ляйпцігу і Берліні²⁷.

¹⁸ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. 1906. Ч. 25. Вип. I: Справоздане за 1905 р. С. 9. Аналогічне твердження міститься в іншому документі НТШ у Львові: “Комісії, як і давніше, сходили ся тільки в міру потреби, для приготования наукових праць секціям” (Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. 1904. Ч. 21. Вип. I: Справоздане за 1904 р. С. 9).

¹⁹ Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Львів, 1937. Ч. 73: За час від 1.I.1935 – 25.XII.1937. С. 51.

²⁰ Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 15. С. 9.

²¹ Там само. С. 11.

²² Там само. Ч. 16. С. 4.

²³ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 28. С. 2.

²⁴ Там само. С. 2–3.

²⁵ Там само. С. 13.

²⁶ Там само. 1912. Ч. 51. Вип. III: Справоздане за місяці: май-серпень. С. 4.

²⁷ Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 73. С. 43. За іншими (мабуть, помилковими) даними, Р. Єндик побував у Німеччині в 1934–1935 рр. і студіював антропологію в університетах Єни, Ляйпцігу і Берліна (*Ленкавський С. Роман Єндик... С. 402*).

Подекуди члени Виділу заслуховували звіти про польові антропометричні дослідження. Наприклад, 29 вересня 1909 р. І. Раковський доповів про результати свого перебування на теренах галицької частини історико-етнографічної Волині²⁸.

Окремі питання розглядалися на засіданнях *Історично-філософської секції*. Ще 5 липня 1900 р. її члени ухвалили рішення “віднести ся до Хв. Вовка в Парижі за кошторисом та інструкцією в справі збирання антропологічних матеріялів та попросити Лікарську Комісію до помочи у збираню”²⁹ польових джерел. Після того, як Ф. Вовк офіційно погодився відвідати Галичину з метою проведення конкретних етнографічних та антропологічних досліджень, 28 травня 1903 р. Секція постановила:

а) Заявити д. Х. Вовку утіху секції по причині його пропозиції; б) Просити етнографічну комісію і Виділ, щоби своїми фондами підперли (підтримали. – М. Г.) сю екскурсію д. Вовка; в) Просити д. Вовка, щоби у Львові урядив курс антропометрії і взяв на свою екскурсію тих, хто заявив би охоту вправити ся практично під його проводом у техніці антропометрії³⁰.

Тоді ж підрозділ НТШ висловив прохання, щоб Виділ подбав про закупівлю антропометричних інструментів, якщо хтось із членів Товариства опанує “техніку антропометрії”³¹ (як зазначалося вище, президія НТШ позитивно вирішила це питання 22 липня 1903 р.³²).

Загальновідому працю Ф. Вовка “Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини” було опубліковано в десятому томі “Матеріялів до українсько-руської етнології” також згідно з рішенням Історично-філософської секції, зокрема від 2 квітня 1908 р.³³ Вперше зміст праці стисло представив Степан Томашівський.

Наприкінці XIX – у першій половині XX ст. антропологія вважалася природничою наукою, і найчастіше про неї йшлося на засіданнях *Математично-природописно-лікарської секції*, спорадично – на засіданнях деяких її структурних підрозділів. Саме тому в липні 1900 р. члени Історично-філософської секції шукали підтримки в колег з Лікарської комісії, сподіваючись, що ті допоможуть Ф. Вовку зібрати антропометричні дані (якщо він погодиться провести в Галичині польові наукові дослідження). Однак члени Лікарської

²⁸ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. 1909. Ч. 40. Вип. IV: Справоздане за місяці: вересень-грудень. С. 2.

²⁹ Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. 1900. Ч. 3: 1900, май-серпень. С. 5. Сучасний український етнолог Оксана Сапеляк вважає, що ідея проведення антропологічних експедицій на теренах західноукраїнських земель належала Михайлові Грушевському (*Сапеляк О.* Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898–1939 р.р.). Львів, 2000. С. 68–69).

³⁰ Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 15. С. 14.

³¹ Там само.

³² Там само. С. 11.

³³ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. 1908. Ч. 34. Вип. II: Справоздане за місяці: січень-цвітень. С. 9.

комісії відзначалися пасивністю³⁴, через що на засіданні Секції 26 травня 1909 р. цей підрозділ було розпущено, а на його основі 10 червня того ж року ухвалено створити нову комісію – Фізіографічну. До неї увійшли І. Раковський, Ф. Вовк, Іван Верхратський, Володимир Шухевич та інші вчені³⁵. Реально новоутворена комісія почала свою діяльність дещо раніше, бо тоді ж, на засіданні Математично-природописно-лікарської секції було затверджено ухвали Фізіографічної комісії, які прийняли її члени напередодні. А вже того ж 10 червня на засіданні Фізіографічної комісії було заслухано реферат І. Раковського “про план діяльності комісії, якої головною задачею є систематичний і всесторонній розслід українських земель із фізичного боку”³⁶. Точніше, планувалося дослідити всі області Східної Галичини й Буковини з фізіографічного погляду та створити музей для зберігання відповідних експонатів³⁷. Однак уже через три роки, 18 квітня 1912 р., на одному із засідань Математично-природописно-лікарської секції було “переведено дискусію над діяльністю фізіографічної комісії і дійдено до переконання, що на тепер нема ще відповідного ґрунту для успішного її розвою: постановлено проте її розв’язати (розпустити. – М. Г.), а її агенди (функції. – М. Г.) перебрати на секцію”³⁸.

Хоча через десятиліття, 22 лютого 1922 р., Фізіографічна комісія³⁹ (як і Лікарська) відновила свою діяльність, усе ж таки абсолютна більшість питань, пов’язаних з антропологічними дослідженнями в НТШ, розглядалася саме на засіданнях Математично-природописно-лікарської секції, зокрема 17 вересня 1909 р.⁴⁰, 28 листопада і 5 грудня 1911 р.⁴¹, 29 травня 1912 р.⁴², 21 жовтня 1917 р.⁴³, 3 лютого 1922 р.⁴⁴, 4 липня 1923 р.⁴⁵, 5 квітня і 26 травня 1924 р.⁴⁶, 26 травня 1925 р.⁴⁷ тощо. Загалом, за нашими підрахунками, на засіданнях цієї

³⁴ Там само. 1909. Ч. 39. Вип. III: Sprawozdane za місяці: май-серпень. С. 6, 21.

³⁵ Там само. С. 21; *Мельник М.* Організація фізіографічної комісії // Збірник Фізіографічної комісії / Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Львів, 1927. Вип. II. С. 2.

³⁶ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 39. С. 24.

³⁷ *Мельник М.* Організація фізіографічної комісії. С. 2–3.

³⁸ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. 1912. Ч. 50. Вип. II: Sprawozdane za місяці: січень-цвітень. С. 11.

³⁹ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. 1922. Ч. 65–66. Вип. I–II: Звідомлення за рр. 1921–1922. С. 15; *Мрицівна О.* Звіт діяльності Фізіографічної Комісії при Матем[етично]-прир[одописно-лікарській] Секції Наук[ового] Товариства ім. Шевченка за час від 22.II.1922 до 1.V.1925 // Збірник Фізіографічної комісії. 1925. Вип. I. С. 1.

⁴⁰ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 40. С. 14.

⁴¹ Там само. 1911. Ч. 48. Вип. IV: Sprawozdane za місяці: вересень-грудень. С. 15, 16.

⁴² Там само. Ч. 51. С. 15.

⁴³ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion / Ukrainische Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. Lemberg, 1924. Heft I (Oktober 1917 – Mai 1924). S. 6.

⁴⁴ Ibid. S. 20.

⁴⁵ Ibid. S. 24.

⁴⁶ Ibid. S. 33, 34.

⁴⁷ Ibid. 1925. Heft II (Juni 1924 – August 1925). S. 8.

Секції про антропологічну науку йшлося до тридцяти разів. Для порівняння: на засіданнях Фізіографічної комісії в міжвоєнний період антропологією займалися лише тричі – 4 квітня 1925 р.⁴⁸, 29 червня 1929 р.⁴⁹ і 5 жовтня 1933 р.⁵⁰ Зокрема, у першому випадку І. Раковський доповів про стан підготовки другого тому монографії “Расовість слов’ян”, у другому – він же підсумував антропологічні дослідження на українських етнічних землях, що межували з польськими, у третьому – Р. Єндик прозвітував про антропологічні дослідження на теренах Гуцульщини в басейнах рік Білий і Чорний Черемош.

Порушені на засіданнях Математично-природописно-лікарської секції питання справді були різноманітними. Серед них особливо важливе значення мали ті, що стосувались організації антропологічної науки та її методологічних засад. Так, 5 грудня 1911 р. І. Раковський повідомив про те, що вже підготував програму та інструкцію для збору “фізіографічних матеріалів”⁵¹, а члени Секції постановили розмножити програму й опісля обговорити її окремо. 4 липня 1923 р. на засіданні математиків, природознавців і лікарів І. Раковський ознайомив присутніх з працею “Завдання української антропології”⁵² (в ній розглянуто найбільш актуальні проблеми вивчення антропологічних типів українського народу)⁵³. 6 травня 1925 р. на 105-му засіданні Математично-природописно-лікарської секції НТШ учений навіть запропонував сформуванню окремих підрозділ – Антропологічний інститут⁵⁴. Відтак з відповідною пропозицією звернулися до Виділу⁵⁵, але через різні причини до реалізації цього задуму на практиці не дійшло. 30 червня 1927 р. на засіданні Секції йшлося про створення окремої антропологічної лабораторії в Природничому музеї НТШ у Львові⁵⁶.

Спорадично на засіданнях Математично-природописно-лікарської секції йшлося про польові дослідження. Зокрема, 17 вересня 1909 р. І. Раковський доповів про наукові результати своєї антропологічної “екскурсії” на теренах Бродівського повіту⁵⁷, а 28 листопада 1911 р. – про загальну успішність антропологічних досліджень на території галицької частини історико-етнографічної Волині⁵⁸. Але найчастіше члени Секції обговорювали конкретні результати наукової праці своїх колег. Так, 21 жовтня 1917 р. І. Раковський представив власну працю “Кости черемісів з давніх гробів у Тоншаєві

⁴⁸ Ibid. S. 11.

⁴⁹ Ibid. 1929. Heft XI (Jänner 1929 – Juni 1929). S. 32.

⁵⁰ Ibid. 1934. Heft XIX (Mai 1933 – Dezember 1933). S. 16.

⁵¹ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 48. С. 16.

⁵² Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft I. S. 24.

⁵³ Ibid. S. 26.

⁵⁴ Ibid. Heft II. S. 8.

⁵⁵ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові за роки 1923–1925. Львів, 1926. Ч. 67–68. С. 25.

⁵⁶ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. 1926. Heft VII (April – Juni 1927). S. 8.

⁵⁷ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 40. С. 14.

⁵⁸ Там само. Ч. 48. С. 15.

Костромської губернії”⁵⁹. Цього ж дня рекомендовано до друку дослідження Ярослава Пастернака про антропологічні риси українців південної частини Жовківщини⁶⁰. 6 вересня 1927 р. І. Раковський розповів про результати дослідження “Погляд на антропологічні відносини в українського народу”, яке підготував у співавторстві зі Сергієм Руденком⁶¹.

Знаменним днем для Математично-природописно-лікарської секції можна вважати 23 травня 1930 р., коли на її засіданні вперше представлено наукову роботу Р. Єндика – статтю “Черепи залізної доби”, яку зreferував І. Раковський⁶². Через декілька місяців, 20 грудня 1930 р., Р. Єндик уже особисто розповів на засіданні Секції про результати своєї іншої наукової праці – “Психологічно-антропометричні дослідження львівських дітей”⁶³. У 1931 р. на одному із засідань (26 вересня) молодий антрополог повідомив про результати двох своїх нових досліджень, що стосувалися греків і поволзьких угро-фінів⁶⁴. Дві роботи представив Р. Єндик на засіданнях Секції також у 1933 р. – 7 листопада (“Расова приналежність черепів доби античної культури”) і 26 грудня (“Вірменоїдна раса як репрезентант бронзової культури у Мінусінську”)⁶⁵. 6 травня 1934 р. на спільному засіданні всіх секцій Товариства, приуроченому до 120-ліття від дня народження Тараса Шевченка, вчений виголосив доповідь “Генетичний закон”⁶⁶, а 4 листопада 1936 р. прочитав доповідь “Синтетичний образ передісторичних рас Східної Європи”⁶⁷, яка стала, фактично, результатом його стажування у вищих навчальних закладах Німеччини⁶⁸.

Досить часто на засіданнях Математично-природописно-лікарської секції йшлося про участь антропологів НТШ у різних наукових форумах. Восени 1924 р. у Празі планували провести антропологічно-археологічний конгрес. За рішенням Секції, Товариство на цьому науковому з’їзді мав представляти І. Раковський (з доповіддю “Антропологічні прикмети слов’ян”). Однак через труднощі з оформленням закордонного паспорта вчений не зміг відвідати Прагу⁶⁹. Іншим разом, 14 липня і 1 вересня 1926 р. на засіданні Секції вирішували питання про участь І. Раковського в міжнародному науковому форумі антропологів у Зальцбургу (Австрія)⁷⁰, але науковець не поїхав через сімейні обставини.

⁵⁹ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft I. S. 6.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid. 1928. Heft VIII (Juli 1927 – Dezember 1927). S. 3.

⁶² Ibid. 1931. Heft XIV (Mai 1930 – Dezember 1930). S. 6.

⁶³ Ibid. S. 12–13.

⁶⁴ Ibid. 1932. Heft XVI (Mai 1931 – April 1932). S. 12.

⁶⁵ Ibid. Heft XIX. S. 8, 12.

⁶⁶ Ibid. 1935. Heft XXI (Juli 1934 – Dezember 1934). S. 7.

⁶⁷ Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 73. С. 66.

⁶⁸ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. 1937. Heft XXIV (April 1936 – Dezember 1936). S. 4.

⁶⁹ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 67–68. С. 27.

⁷⁰ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. 1926. Heft IV (Mai 1926 – September 1926). S. 5, 10.

Натомість І. Раковський не оминав жодної нагоди нагадати про антропологію як науку під час з'їздів, що галицькі вчені організовували на батьківщині. Зокрема, брав участь у форумах українських природознавців і лікарів, які відбувалися у Львові: на П'ятому з'їзді, що проходив 20–22 квітня 1935 р., І. Раковський виступив з доповіддю “Антропологічні прикмети черепів, знайдених у підземеллі Святоюрського Собору у Львові”⁷¹, а на Шостому з'їзді (16–17 травня 1937 р.) – з доповіддю “Расовість слов'ян на основі найновіших дослідів”⁷².

Важливу роль Математично-природописно-лікарської секції у розвитку антропологічної науки в НТШ підтверджують й інші, опосередковані факти. Так, члени саме цієї Секції обрали дійсними членами Товариства і французьких учених-антропологів Луї Манувріє та Рауля Антоні (8 березня 1914 р.)⁷³, і Р. Єндика (9 липня 1933 р.)⁷⁴.

* * *

З'ясувавши значення і роль різних структурних підрозділів Товариства у становленні та розвитку антропології як науки, зупинимось на конкретних антропологічних дослідженнях, які в цей період здійснили члени НТШ. Те, що вони надавали таким студіям неабиякого значення, нині вже не викликає сумнівів. Михайло Грушевський вважав, що простежити культурогенез та етногенез українців можливо лише при одній умові: якщо залучати досягнення археології, антропології та порівняльного мовознавства (“гльотики”)⁷⁵. Добре усвідомлював наукову цінність антропологічних даних для з'ясування окремих суперечливих моментів в історії виникнення і розвитку етнічної спільноти й Іван Франко⁷⁶. Проте становлення української антропології як самостійної науки пов'язано передусім з іменем **Федора Вовка**.

Вже в редакційній статті, яка в 1899 р. започатковувала “Материяли до українсько-руської етнології”, новий друкований орган Етнографічної комісії, Ф. Вовк спеціально торкнувся антропології як науки. Щоправда, йшлося про

⁷¹ Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 73. С. 67.

⁷² Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. 1937. Heft XXV (Jänner 1937 – Juni 1937). S. 21.

⁷³ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. 1918. Ч. 60–62. Вип. I–III: Справозданє за час від 1/7.1914 – 1/7.1918 р. С. 33. Л. Манувріє (*Louis Manouvrier*) – доктор філософії, директор антропологічної лабораторії при медичному факультеті, заступник директора фізіологічної станції, професор фізіологічної антропології в Антропологічній школі, генеральний секретар Антропологічного товариства в Парижі. Р. Антоні (*Raoul Anthony*) – професор анатомічної антропології в Антропологічній школі, асистент порівняльної анатомії в природничому музеї в Парижі (Там само).

⁷⁴ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft XIX. S. 6.

⁷⁵ Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1904. Т. I: До початку XI віка. С. 13.

⁷⁶ Франко І. Найновіші напрямки в народознавстві (Лекція виголошена на першому щомісячному зібранні Народознавчого товариства 28 лютого [нинішнього року]) // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. Київ, 1986. Т. 45: Філософські праці. С. 260.

неї у вузькому і широкому значеннях: як про “спеціальну” (фізичну чи соматичну) антропологію (науку “про чоловіка і різні його породи або раси з погляду морфологічно-біологічного”) та як про універсальну чи комплексну науку про людину⁷⁷. Таких самих поглядів вчений дотримувався і згодом⁷⁸, що дало підстави відомому народознавцю Євгенові Кагарову зарахувати Ф. Вовка⁷⁹ до числа так званих *унітаріїв*. Останні, на відміну від *дуалістів* чи *сепаратистів*, вважали результати досліджень різних гуманітарних наук, а також фізичної (анатомічної) антропології, складовими частинами антропології⁸⁰ – попередниці сучасної соціально-культурної антропології. У нашій розвідці далі йтиметься лише про діяльність Ф. Вовка у царині соматичної антропології – науки про людину, її походження, еволюцію, риси, антропологічні типи, генетичні, гематологічні, онтологічні та інші особливості тощо.

Зважаючи на загальний стан вивчення українського народу наприкінці ХІХ ст., одним з головних дослідницьких завдань членів НТШ у Львові Ф. Вовк уважав збір первинного польового матеріалу. Задля цього в рамках Товариства вчений, власне, й організував та провів цілий ряд польових антропологічних експедицій. Зокрема, у 1903 р. за пропозицією Історико-філософської секції (її підтримали, як уже знаємо, Етнографічна комісія та Виділ), а також “як делегований від Парижського Антропологічного Товариства”⁸¹, науковець відвідав Перемишль і Коломию, галицьку частину Гуцульщини (села Довгополе, Пістинь, міста Косів, Кути) та Буковину (місто Чернівці)⁸². У Перемишлі в місцевому військовому шпиталі він обміряв і сфотографував до 100 вояків, переважно уродженців Бойківщини й Гуцульщини, а в міському цивільному шпиталі – до 20 осіб⁸³. У Коломії Ф. Вовк зібрав антропометричні дані 80 осіб, які знаходились у військовому шпиталі та міській тюрмі, а також до 60 жовнірів у місцевих казармах⁸⁴. У поселеннях галицької Гуцульщини антрополог зробив тоді понад 50 обмірів, а в Кутах – майже 30. Дані понад 60 осіб було отримано в крайовому шпиталі Чернівців. Загалом, упродовж майже двомісячної праці вчений обміряв до 400 чоловіків і жінок, зробив понад 600 антропологічних та

⁷⁷ В[овк] Хв. Від редакції (Дещо про теперішній стан і завдання української етнології) // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899. Т. I. С. V–VI.

⁷⁸ Волков Ф. Новейшие направления в антропологических науках и ближайшие задачи антропологии в России (Речь, произнесенная на заседании Общества 17 января 1911 г.) // Ежегодник Русского антропологического общества при Императорском С[анкт]-Петербургском университете. С[анкт]-Петербург, 1913. Т. IV. С. 1–8; *Его же*. Антропология и ее университетское преподавание (К пересмотру университетского устава) // Ежегодник Русского антропологического общества при Императорском Петроградском университете. Петроград, 1915. Т. V. С. 99–107.

⁷⁹ Кагаров Є. Завдання та методи етнографії // Етнографічний Вісник. Київ, 1928. Кн. 7. С. 7.

⁸⁰ Там само. С. 3–6.

⁸¹ Вовк Ф. Антропометричні дослідження українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // Матеріали до українсько-руської етнології. 1908. Т. X. Ч. 1. С. 1

⁸² Там само. С. 2.

⁸³ Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 16. С. 13.

⁸⁴ Там само. С. 13, 14.

100 етнографічних фотографій, зібрав більше 200 зразків волосся⁸⁵. У тогочасних наукових подорожах Ф. Вовку допомагали лікарі Михайло Кос (м. Перемишль) та Іван Філіпович (м. Чернівці), священник Іван Попель (с. Довгополе), вчитель Лука Гарматій, студент Михайло Русов, майбутній антрополог І. Раковський та інші⁸⁶. Щоправда, дослідник працював переважно “по шпиталях і подібних до їх закладах”, відповідно не мав можливості “бачити ціле населення і спостерегти його загальні антропологічні відзнаки, не кажучи вже про прикмети етнографічні, які мають [...] дуже велике значіння і задля антропометричних студій”⁸⁷.

Тому наступного, 1904 року Ф. Вовк охоче взяв участь у комплексній антропологічно-етнографічній експедиції на території Бойківщини, яку організували НТШ у Львові і Товариство австрійської етнографії⁸⁸. Як відомо, ця наукова мандрівка тривала понад місяць (з 18 серпня по 24 вересня), а її учасниками, поміж іншими, стали І. Франко (працював до 5 вересня), Зенон Кузеля, тоді докторант Віденського університету (згодом відомий учений і чільний діяч НТШ), та емігрант зі Східної України Павло Рябков (приєднався 15 вересня). Експедиція розпочала польову роботу в селі Мшанець (Старосамбірського району Львівської області)*, де її приймав місцевий священник, відомий український народознавець та історик, дійсний член НТШ Михайло Зубрицький. Далі шлях дослідників пролягав через села західної і центральної частини Бойківщини. І. Франко у своїй роботі “Етнографічна експедиція на Бойківщину” окреслив такий її маршрут: Дидьова – Локоть – Тернава – Турочки – Бориня – Верхнє Висоцьке – Сможе – Лавочне – Славське – Тухля – Гребенів – Сколе – Верхнє Синьовидне – Крушельниця⁸⁹. За свідченням Ф. Вовка, учасники мандрівки відвідали населені пункти Мшанець, Дидьова, Локоть, Соколики, Тернава, Турочки, Бориня, Висічки, Комарники, Матків, Сможе, Тухолька, Кальне, Лавочне, Славське, Тухля, Гребенів, Сколе, Верхнє Синьовидне, Корчин, Крушельниця⁹⁰, де “майже скрізь робили ся поміри, фотографії і етнографічні досліді”⁹¹. Щоправда, масові антропометричні дослідження були проведені лише в поселеннях Мшанець, Дидьова (Старосамбірський район), Бориня (Турківський район), Лавочне, Славське,

⁸⁵ Там само. С. 14.

⁸⁶ Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення... С. 2; Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 16. С. 13–14.

⁸⁷ Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення... С. 2.

⁸⁸ Мороз М. Зв'язки Івана Франка з Австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича “Гуцульщина” // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Львів, 1992. Т. ССХХІІІ: Праці секції етнографії та фольклористики. С. 272–273.

* Тут і далі після назв населених пунктів у дужках подаємо їх розташування за сучасним адміністративно-територіальним поділом.

⁸⁹ Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Франко І. Зібрання творів. 1982. Т. 36: Літературно-критичні праці (1905–1906). С. 69–70.

⁹⁰ Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення... С. 2.

⁹¹ Там само.

Тухля, Гребенів, Сколе, Верхнє Синьовидне і Крушельниця (Сколівський район Львівської області)⁹².

Відтак, перебравшись на терени Буковини, Ф. Вовк дістався Чернівців, де за сприяння вже згаданого лікаря І. Филиповича впродовж більше одного тижня працював у місцевому крайовому шпиталі. Після цього вчений відвідав Гуцульщину, здійснивши подорож за маршрутом: Бродина – Селятин – Шепіт – Плоска – Сергії – Сторожинець-Путила (нині смт Путила) – Дихтинець – Усть-Путила (Чернівецька область) – Довгополе – Ясенів – Криворівня – Жаб'є (нині смт Верховина) (Івано-Франківська область)⁹³. Упродовж усієї цієї мандрівки Ф. Вовк супроводжував П. Рябков, а в селі Жаб'є обмірювати місцевих мешканців йому допомагав лікар Добошинський. Загалом же в 1904 р. антрополог обміряв до 300 осіб, яких також сфотографував *en face* і *en profil*⁹⁴.

Наприкінці липня 1905 р. Ф. Вовк у супроводі З. Кузелі спершу здійснив короткотермінову мандрівку, під час якої відвідав чотири села нинішнього Сколівського району Львівської області – Грабовець, Головецько, Плав'я і Сможе. Тут, за сприяння священика С. Устияновича, він обміряв 28 осіб та зробив значну кількість антропологічних знімків⁹⁵. Після цього дослідники побували в селах Гребенів та Верхнє Синьовидне, а також на ярмарках у Скольому і Стрию⁹⁶. Відтак упродовж серпня – першої половини вересня вчені здійснили експедицію за таким маршрутом: Нижнє Синьовидне – Тишівниця – Побук – Труханів (Сколівський район Львівської області) – Тисів – Поляниця – Сукіль – Бряза (нині с. Козаківка) – Велдіж (нині с. Шевченкове) – Лолин (Долинський район) – Ілемня – Липовиця – Ясень – Сливки (Рожнятівський район) – Присліп (нині с. Луквиця) – Яблунька (Богородчанський район) – Надвірна – Пасічна – Зелена (Надвірнянський район Івано-Франківської області)⁹⁷ – Ясіня – Богдан – Рахів – Білий Потік (нині с. Ділове) – Требушани (нині с. Ділове) (Рахівський район Закарпатської області) – Мараморш-Сигот (нині Республіка Румунія) – Новоселиця (Тячівський район) – Золотарьово (Хустський район) – Лисичово (Іршавський район) – Свалява – Стройне (Свалявський район Закарпатської області)⁹⁸. Під час праці в Галичині Ф. Вовку та З. Кузелі найбільше допомагали священики, зокрема Т. Строцький, В. Сабат, К. Глібовицький, С. Богачевський, І. Охримович, Н. Курбас, Є. Білецький,

⁹² Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. 1904. Ч. 20. Вип. IV: 1904, вересень-грудень. С. 11, 12.

⁹³ Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення... С. 3.

⁹⁴ Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 20. С. 13.

⁹⁵ Вовк Хв. Справозданє етнографічної експедиції 1905 р. // Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. 1905. Ч. 24. Вип. IV: Третій квартал: вересень-грудень. С. 22.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення... С. 3.

⁹⁸ Там само. С. 3–4. У звіті Ф. Вовка за 1905 рік значаться такі населені пункти: Верхнє Синьовидне, Бубнище, Бряза, Сукіль, Труханів, Побук, Велдіж, Ілемня, Липовиця, Ясень, Присліп, Яблунька, Солотвино, Надвірна, Зелена (Вовк Хв. Справозданє етнографічної експедиції 1905 р. С. 22).

Т. Соболта, В. Левицький та інші, що дозволило дослідникам зібрати антропометричні дані 120 осіб, сфотографувати більше 300 людей⁹⁹. На теренах Рахівщини було обміряно 55 гуцулів і гуцулок, в інших районах сучасного Закарпаття – ще 71 людину¹⁰⁰. У Стройному Ф. Вовк і З. Кузеля відвідали Юрія Жатковича – “безперечно найбільш ученого і найбільш компетентного у етнографічних справах священика-русина у цілій Угорщині”¹⁰¹.

Тоді ж, скориставшись правом безоплатного проїзду залізницею, Ф. Вовк відвідав також поселення лемків у Коцурі й Керестурі, що в Бачці¹⁰² (нині Республіка Сербія), і таким чином частково повторив шлях Володимира Гнатюка. Останній побував тут у 1897 р.¹⁰³ і зібрав зразки усної народної творчості, що склали основу третього, п'ятого і шостого томів шеститомної праці “Етнографічні матеріали з Угорської Русі”¹⁰⁴ – безцінного історичного, фольклорного та діалектологічного джерела українського народу. У Коцурі й Керестурі Ф. Вовк обміряв 25 осіб¹⁰⁵. Загалом же, під час експедицій 1905 року вчений зібрав антропометричні дані 299 людей і зробив до 600 фотографій¹⁰⁶.

У 1906 р. Ф. Вовк у супроводі З. Кузеля та І. Раковського спершу вивчав антропологічні риси гуцулів села Заріччя¹⁰⁷ (знаходиться поблизу сучасного смт Делятин Надвірнянського району Івано-Франківської області). Потім дослідники перебралися на терени Лемківщини – аж у басейн ріки Попрад, у місто Новий Сонч. Звідси 8 серпня вони вирушили в наукову мандрівку північними схилами Бескидів, відвідавши такі населені пункти: Злоцьке, Нова Весь, Ганьчова, Гладішів, Маластів, Крамина, Граб, Поляна, Довжиця, Лупків. Також вчені побували в Грибові, Жмигороді та Сяноку¹⁰⁸. Впродовж цієї подорожі було зроблено “около 150 точних антропологічних pomірів і описів, около 400 фотографій”, зібрано “багату етнографічну колекцію” тощо¹⁰⁹. Однак Ф. Вовк уважав, що антропометричні дані про лемків доцільно ще доповнити, відвідавши для цього й інші села, “передовсім Щавницю, Шляхтову, Явірки і

⁹⁹ *Вовк Хв.* Справоздане етнографічної експедиції 1905 р. С. 23.

¹⁰⁰ Там само. С. 23, 24.

¹⁰¹ *Вовк Ф.* Антропометричні дослідні українського населення... С. 4.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ *Мушинка М.* Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття. Париж; Мюнхен, 1975 [Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. СХС: Праці Історично-філософської секції]. С. 66.

¹⁰⁴ Див.: Етнографічні матеріали з Угорської Русі / Зібрав Володимир Гнатюк. Львів, 1900. Т. III: I. Західні угорсько-руські комітати. II. Бач-Бодрогський комітат [Етнографічний збірник. Т. IX]; 1910. Т. V: Казки з Бачки [Етнографічний збірник. Т. XXIX]; 1911. Т. VI: Байки, легенди, історичні перекази, новелі, анекдоти – з Бачки [Етнографічний збірник. Т. XXX].

¹⁰⁵ *Вовк Хв.* Справоздане етнографічної експедиції 1905 р. С. 24.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ *Вовк Ф.* Антропометричні дослідні українського населення... С. 4.

¹⁰⁸ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 28. С. 14. У своїй праці Ф. Вовк називає ще такі поселення, як Криниця, Лосе, Горлиця, натомість у ній не згадано поселення Нова Весь, Ганьчова, Гладішів, Маластів, Сянок (*Вовк Ф.* Антропометричні дослідні українського населення... С. 4).

¹⁰⁹ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 28. С. 14–15.

Чорну та долину (ріки. – М. Г.) Сяну, особливо кут між Тісною, Беньовою і Смільником”¹¹⁰.

Отже, за нашими підрахунками, упродовж 1903–1906 років Ф. Вовк зібрав антропометричні дані близько 1150 українців (400 осіб у 1903 р., 300 – у 1904 р., 299 – у 1905 р., 150 осіб у 1906 р.) з таких етнографічних районів, як Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, частково Надсяння, Покуття, Буковина та деяких низинних районів сучасного Закарпаття¹¹¹. Щоправда, у праці “Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини” значиться, що під час згаданих мандрівок було “переміряно [...] 726 осіб”, а також зроблено більше півтори тисячі антропологічних та етнографічних світлин, зібрано доволі велику колекцію зразків волосся¹¹². Неясно чим пояснюється різниця між нашими підрахунками й узагальненням самого Ф. Вовка. Можливо у вказаній праці, незважаючи на її загальну назву, йдеться лише про гуцулів. Останній автор, на наше переконання, обрав головним об’єктом свого дослідження цілком свідомо. По-перше, саме гуцулів, порівняно з іншими етнографічними групами українців Карпат (бойками і лемками), антрополог дослідив найдокладніше. По-друге, з огляду на їх компактне проживання в трьох сусідніх адміністративно-територіальних регіонах тодішньої Австро-Угорщини, що було сприятливим чинником для порівняльного аналізу антропологічних рис мешканців цих регіонів. По-третє, задля спростування хибних міркувань інших дослідників щодо етнічного походження автохтонної людності Гуцульщини, передовсім польського етнографа й антрополога Ізидора Коперницького – автора етнографічного нарису про українських горян у Галичині¹¹³.

Під час антропологічних експедицій територією Галичини, Буковини і Закарпаття з Ф. Вовком неодноразово працював, як уже зазначалось, **Іван Раковський** – дійсний член, а згодом і голова НТШ у Львові. Саме він продовжив справу свого вчителя: після завершення антропологічної експедиції на теренах Лемківщини дослідник вирішив провести аналогічне дослідження на території Коломийського і Станіславського повітів. Саме задля цього, як уже згадувалось, вчений звертався до Етнографічної комісії з проханням про доволі скромну фінансову допомогу (в розмірі 100 корон)¹¹⁴, і 7 листопада 1906 р. Віділ НТШ надав йому відповідну суму¹¹⁵.

¹¹⁰ Там само. С. 15.

¹¹¹ Жителів низинних районів Закарпаття Ф. Вовк безпідставно зачислив до бойків (*Вовк Хв. Справоздане етнографічної експедиції 1905 р.* С. 26). За визначенням сучасного українського народознавця Михайла Тиводара вони могли належати до так званих долинян (*Тиводар М. Етнографічна мозаїчність українців Закарпаття // Тиводар М. Закарпаття: Народознавчі роздуми. Ужгород, 1995. С. 189–196*).

¹¹² *Вовк Ф. Антропометричні досліді українського населення... С. 4.*

¹¹³ *Kopernicki I. O góralach ruskich w Galicyi. Zarys etnograficzny według spostrzeżeń w podróży, odbytej w końcu lata 1888 r. Kraków, 1889.*

¹¹⁴ *Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 28. С. 13.*

¹¹⁵ Там само. С. 2–3.

На запрошення голови НТШ М. Грушевського в 1908 р. І. Раковський переїхав до Львова, де обійняв посаду секретаря Товариства¹¹⁶ і поринув у наукову, педагогічну та громадську роботу. Зокрема, в 1909 р. вчений провів експедицію на теренах Бродівського повіту¹¹⁷, а в 1910 р. – на території Збарзького повіту¹¹⁸, причому на його другу “антропологічну екскурсію” Виділ своїм рішенням від 13 липня виділив 200 корон¹¹⁹. Упродовж обох мандрівок дослідник обміряв 281 особу, у тому числі 166 чоловіків (59 %) і 115 жінок (41 %)¹²⁰. На підставі власних досліджень молодий антрополог висновкував, що на території Бродівщини побутує “доволі чистий український тип, без московських та монгольських домішок, із чистою українською мовою”¹²¹, а галицьких волинян загалом “треба зачислити до високого, круглоголового темного типу, що дуже близько підходить до типу галицьких гуцулів”¹²². На цю ж тему 28 вересня 1926 р. він виголосив спеціальну доповідь на засіданні Математично-природописно-лікарської секції¹²³. Збереглися також скупі відомості про те, що напередодні Першої світової війни І. Раковський вивчав антропологічні риси українських школярів¹²⁴. Аналогічні студії він планував продовжити згодом (на початку 1920-х років), але цьому перешкодили різні причини, зокрема відсутність антропологічних інструментів (комплект, яким володів НТШ у Львові, під час війни поцупили¹²⁵).

Серед українознавців першої половини ХХ ст. помітне місце посідає також постать *Ярослава Пастернака* – археолога, історика та етнографа. У 1913 р. під час навчання у Львівському університеті одним із його наставників став відомий антрополог, професор Ян Чекановський. Наступного року Я. Пастернак уже був залучений до роботи в антропологічній лабораторії, яку очолював польський учений¹²⁶. У березні цього ж року¹²⁷ початкуючий науковець, позичивши інструменти у свого наставника¹²⁸, провів перше (і, водночас, останнє) самостійне польове антропологічне дослідження. На призовному пункті міста Жовква він упродовж десяти днів обміряв 250 рекрутів-українців віком 21–23 років, що походили зі сіл південної частини Жовківського повіту¹²⁹.

¹¹⁶ Головацький І. Іван Раковський... С. 23.

¹¹⁷ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 40. С. 14.

¹¹⁸ Там само. Ч. 48. С. 20.

¹¹⁹ Там само. 1910. Ч. 43. Вип. III: Sprawozdane za miesiac: maj-serпень. С. 3.

¹²⁰ Там само. Ч. 48. С. 20.

¹²¹ Там само. Ч. 40. С. 14.

¹²² Там само. Ч. 48. С. 21.

¹²³ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft IV. S. 13.

¹²⁴ Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 65–66. С. 17.

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Романюк Т. Діяльність Ярослава Пастернака в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Шевченка // Етнічна культура українців. Львів, 2006. С. 49–50.

¹²⁷ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft I. S. 6.

¹²⁸ Романюк Т. Діяльність Ярослава Пастернака... С. 53 (примітка).

¹²⁹ Пастернак Я. Антропометричні дослідження над українським населенням південної Жовківщини (Тимчасовий реферат) // Матеріали до української етнології. Львів, 1919. Т. XIX–XX. С. 231.

Здійснене ним дослідження виявилось успішним, його результати згодом викликали зацікавлення у членів НТШ, зокрема в І. Раковського. Останній допоміг автору опрацювати антропологічні дані, а відтак представив працю “Антропометричні досліді над українським населенем полудневої Жовківщини” на засіданні Математично-природописно-лікарської секції¹³⁰.

Польове антропологічне дослідження Я. Пастернака стало, фактично, одним з останніх у рамках діяльності Товариства. Під час Першої світової війни та в міжвоєнний період українські вчені майже не проводили наукових експедицій з метою фіксації автентичних антропологічних даних. Описуючи умови праці етнографа в Галичині у 1920-х роках, упорядник “Хроніки” НТШ наголосив: “Вся та робота (організація експедиції, збір матеріалу тощо. – М. Г.) неможлива тепер не тільки з браку фондів (фінансів. – М. Г.), але і з політичних причин. Доступ чужому інтелегентови (а ще з фотогр[афічним] апаратом) до села дуже утруднений і він більше тратив би часу на воловодження з поліцією, як на записи”¹³¹. Сказане безпосередньо стосувалося й антропології.

Саме тому винятковим явищем стали польові дослідження **Ростислава Єндика** в міжвоєнний період. Навесні 1930 р. молодий науковець обміряв 30 учнів віком 13–16 років Львівської народної школи імені Грінченка. Більшість з них народилася й виросла у Львові, а решта походила з інших поселень сучасної Львівщини (Бертешова, Бібрки, Борщович, Городка, Рави-Руської та Сихова)¹³². Також у протоколі засідання Фізіографічної комісії від 5 жовтня 1933 р. лаконічно повідомляється, що в поточному році Р. Єндик відвідав гуцульські оселі в басейні Білого і Чорного Черемошу¹³³, однак про результати цього дослідження не згадується.

* * *

Цілеспрямований і систематичний збір польових антропологічних даних науковцями НТШ у Львові формував той ґрунт, на основі якого можна було встановити типові антропологічні риси українського народу.

Ф. Вовка – як прихильника методики антропологічних досліджень класичної французької школи – цікавили ріст людини сидячи і стоячи, колір її волосся й очей, довжина рук, ніг, тулуба, об’єм грудної клітки, довжина пальців, довжина і ширина кисті, ширина плечей тощо. Особливо велику увагу антрополог приділяв вимірам голови (повздовжній і поперечний вказівники, чоло, вилиці, виступ вилиці, висота черепа, довжина і ширина носа, кути очей, їх розріз, губи, вуха, горби на чолі та інші). У своїй праці “Антропометричні досліді

¹³⁰ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft I. S. 6.

¹³¹ Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Ч. 65–66. С. 16.

¹³² Єндик Р. Психологічні та антропологічні досліді над львівськими дітьми // Збірник Фізіографічної комісії. 1932. Вип. IV–V. С. 39–40.

¹³³ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft XIX. S. 16.

українського населення Галичини, Буковини й Угорщини” Ф. Вовк зіставив антропологічні дані 187 осіб чоловічої та жіночої статі (90 осіб з галицької частини Гуцульщини, 46 – з буковинської, 51 – із закарпатської частини)¹³⁴ віком переважно 20–40 років і дійшов загального висновку про те, що представники цієї етнографічної групи є типовими українцями і “зв’язують між собою східноукраїнські групи з південними слав’янами”¹³⁵. Текстову частину його дослідження доповнюють 12 таблиць зі світлинами, на яких представлені зображення 36 осіб чоловічої і жіночої статі (з Довгополя, Дори, Головів, Жаб’я, Косова, Полянок, Бродини, Дихтинця, Плоскої, Богдана, Ясіня) як носіїв типових гуцульських антропологічних рис, а також антропологічна карта Гуцульщини та пояснення до неї.

Про результати польових антропологічних студій у Галичині, на Буковині та Закарпатті Ф. Вовк неодноразово доповідав науковій громадськості. Зокрема в 1904 і 1905 рр. вчений виступав перед членами паризького Антропологічного товариства¹³⁶ (також оприлюднив їх у друкованому органі цього товариства)¹³⁷, а в лютому й березні 1906 р. виголосив дві доповіді перед членами Російського географічного товариства – відповідно, про гуцулів (“Карпатські русини-гуцули”) та бойків (“Карпатські українці-бойки”)¹³⁸. Матеріали польових досліджень Ф. Вовк широко використав в узагальнюючій праці “Антропологічні особливості українського народу”. У ній дослідник дійшов загального висновку, що українці “є досить одноманітне плем’я, темноволосе, темнооке, вищого за середній чи високого зросту, брахіцефальне, порівнюючи високоголове, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з порівнюючи короткими верхніми та довшими нижніми кінцевостями” (тут і далі курсив Ф. Вовка). Як наголосив учений, “сукупність цих ознак ми вважаємо можливим визнати українським антропологічним типом”¹³⁹. У порівнянні з іншими слов’янськими народами, “найбільшу спорідненість (українці. – М. Г.) виявляють з південними та західними (з винятком поляків) слав’янами, і, згідно з поглядами Наму і Deniker’a, їх слід зачислити до так зв[аної] *адріятичної*, або *динарської*, раси”, яку, на думку дослідника, доцільно називати “слов’янською”¹⁴⁰.

Завдяки зусиллям Ф. Вовка наукова громадськість України також довідувалась про найважливіші явища в антропологічній науці¹⁴¹. Пізнавальне та наукове

¹³⁴ Вовк Ф. Антропометричні дослідження українського населення... С. 7.

¹³⁵ Там само. С. 39.

¹³⁶ Франко О. Федір Вовк – вчений... С. 144.

¹³⁷ Volkov Th. Rapport sur les voyages en Galicie Orientale et en Bukovine en 1903 et 1904 // Bulletins et Mémoires de la Société d’Anthropologie de Paris. Paris, 1905. V^e série. T. VI. Fasc. 4. P. 289–294.

¹³⁸ Франко О. Федір Вовк – вчений... С. 191, 192.

¹³⁹ Вовк Хв. Антропологічні особливості українського народу // Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Вид. за 1928 р. Київ, 1995. С. 36.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Вовк Хв. Pithecanthropus erectus. Dub[ois] // Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники. Львів, 1898. С. 4–18;

значення й досі не втратили виготовлені вченим кліше на склі з негативами антропологічних типів чоловіків, жінок та дітей, значна частина яких зберігається у фондах Інституту народознавства НАН України.

Наукові зацікавлення Ф. Вовка перейняв І. Раковський, який неодноразово працював зі своїм учителем ще під час антропологічних експедицій теренами Галичини, Буковини і Закарпаття. У 1912–1913 рр. за сприяння НТШ у Львові¹⁴² молодий науковець поглиблював свої знання з анатомічної антропології в Петербурзькому університеті, де перебував на особисте запрошення Ф. Вовка, а також за дорученням останнього опрацював остеологічні залишки угро-фінських племен Тоншаєвської волості Костромської губернії. Відтак І. Раковський спершу підготував стисле повідомлення (німецькою мовою)¹⁴³, а згодом опублікував першу частину масштабної праці “Кости черемісів з давніх гробів у Тоншаєві Костромської губернії”¹⁴⁴. Антрополог працював і над другою частиною дослідження, причому її друк був запланований у “Матеріалах до української етнології”¹⁴⁵. Однак подальша доля цієї частини розвідки про черемісів невідома: нічого про неї не згадує і професор Іван Головацький, який серед сучасних дослідників якнайкраще обізнаний у творчості І. Раковського¹⁴⁶.

Паралельно антрополога цікавили фізичні риси південних слов'ян (сербів, болгар, хорватів, словенців, чорногорців та інших народів), що проявилось в підготовці монографічного дослідження “Расовість слов'ян”¹⁴⁷. Щоправда, з огляду на певні обставини, вчений завершив і опублікував лише першу його частину, яку присвятив Ф. Вовку¹⁴⁸. Достовірно відомо, що автор активно готував продовження праці. Більше того, 5 квітня 1924 р. на засіданні математиків, природознавців та лікарів урочисто оголосили, що за монографію “Расовість слов'ян” І. Раковському з фонду Т. Демб'їцького присуджено премію в сумі 15 американських доларів. Дослідник сердечно подякував за винагороду і відразу передав її на потреби зоологічної лабораторії Фізіографічної комісії¹⁴⁹. Про стан підготовки другого тому його монографії йшла мова на чотирнадцятому засіданні Фізіографічної комісії 4 квітня 1925 р.¹⁵⁰ Проте, за всіма наявними в

Його жс. Міжнародній археологічно-антропологічний конгрес у Парижі у серпні 1900 р. // Матеріали до українсько-руської етнології. 1900. Т. III. С. 180–181.

¹⁴² Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 51. С. 4.

¹⁴³ *Rakowsky J.* Ein Beitrag zur Anthropologie der Tschermassen // Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien, 1915. Bd. XXXV. Heft III–IV. S. 137–140.

¹⁴⁴ *Раковський І.* Кости черемісів з давніх гробів у Тоншаєві Костромської губернії. Ч. I // Матеріали до української етнології. 1918. Т. XVII. С. 3–323.

¹⁴⁵ Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. Ч. 60–62. С. 15.

¹⁴⁶ Див.: *Головацький І.* Іван Раковський... С. 14–44.

¹⁴⁷ *Раковський І.* Расовість словян. I // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Львів, 1919. Т. XVIII–XIX. С. 163–296.

¹⁴⁸ Текст присвяти: “Памяти Хведора Вовка, батька української антропології” (Там само. С. 163).

¹⁴⁹ Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Sektion. Heft I. S. 33.

¹⁵⁰ Ibid. Heft II. S. 11.

нашому розпорядженні даними¹⁵¹, другої частини цієї праці читачі так і не дочекалися.

Незважаючи на різносторонні наукові інтереси, І. Раковський усе-таки найбільше цікавився проблемами, що стосувались антропологічних рис українців. Як уже знаємо, вчений був активним учасником експедицій, які організував Ф. Вовк, а згодом провів декілька самостійних польових антропологічних досліджень. У воєнні й повоєнні роки дослідник уперше почав висловлювати власні погляди стосовно окремих антропологічних особливостей українського народу. Зокрема, спершу в ілюстрованому календарі товариства “Просвіта” на 1915 рік¹⁵², а пізніше окремою брошурою в київському видавництві “Вернигора”¹⁵³ побачила світ його стисла науково-популярна праця “Расовість українців”, в якій автор зіставив антропологічні прикмети українців з рисами інших слов’ян, передусім росіян і поляків. 3 березня 1921 р. у зв’язку зі 60-річчям від дня смерті Т. Шевченка на святковій академії в залі Музею НТШ І. Раковський виголосив доповідь “Антропологічні прикмети Шевченка”¹⁵⁴. Як засвідчує друкований варіант його розвідки¹⁵⁵, антропологічні дані поета було реконструйовано на підставі відомостей з різних писемних джерел. Антрополог дійшов висновку, Т. Шевченко був “мішанцем кількох антропологічних типів, а головню: альпійського, ядрянського й нордійського”¹⁵⁶.

7–8 листопада 1925 р. І. Раковський репрезентував Товариство на з’їзді слов’янських географів та етнографів у Празі¹⁵⁷, виступивши з доповіддю про

¹⁵¹ У переліку наукових і науково-популярних праць І. Раковського, який уклав І. Головацький, дослідження “Расовість слов’ян” значиться як публікація у двох окремих томах “Збірника математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка” – у 18–19-му і 20-му (*Головацький І. Іван Раковський...* С. 200). Отже, другу частину вказаної праці антрополога слід шукати в 20-му томі серійного видання. Однак цей том повністю займає одна з праць відомого українського археолога, геолога та географа, дійсного члена НТШ Юрія Полянського (*Полянський Ю. Подільські етуди: Тераси, леси і морфологія галицького Поділля над Дністром // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. 1929. Т. XX. С. 1–191, таблиці, рисунки, світліни*). У контексті сказаного на увагу заслуговує й інше: спершу в 20-му томі “Збірника” планували опублікувати рукописні матеріали Івана Верхратського – як першого голови Математично-природописно-лікарської секції. Але цей задум не вдалося реалізувати, з одного боку, через непорозуміння з родиною вченого (Передмова // Там само. С. [I]), а з іншого, через те, що вихід тому у світ затримався аж до 1929 р. включно. Тому маємо всі підстави вважати, що вказівка у монографії І. Головацького про публікацію в 20-му томі “Збірника” дослідження І. Раковського “Расовість слов’ян” не відповідає дійсності.

¹⁵² *Раковський І. Расовість українців // Віденський ілюстрований календар тов. “Просвіта” на звичайний рік 1915. Відень, 1915. С. 89–106.*

¹⁵³ *Раковський І. Расовість українців. Київ, 1917.*

¹⁵⁴ *Головацький І. Іван Раковський...* С. 29.

¹⁵⁵ *Раковський І. Антропологічні прикмети Шевченка // Діло. Львів, 1939. Ч. 56: 12 березня. С. 6–7.*

¹⁵⁶ Там само. С. 7.

¹⁵⁷ Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. Ч. 67–68. С. 21.

антропологічні особливості українського народу¹⁵⁸ і докладно проаналізувавши в ній думки Ф. Вовка щодо цих особливостей¹⁵⁹. У сукупності все це дозволило І. Раковському спільно з С. Руденком, іншим учнем Ф. Вовка, підготувати та опублікувати в 1927 р. узагальнюючу статтю на тему “Погляд на антропологічні відносини в українського народу”. В ній автори вперше зробили спробу переглянути наукові міркування свого вчителя, відтак ця робота й дотепер викликає зацікавлення фахівців-антропологів. На відміну від Ф. Вовка, його учні дійшли висновку: антропологічний склад українців сформувався в результаті змішування “щонайменше шістьох головних європейських расових типів”, основним з яких є “адранський”, тобто динарський. Останній, за підрахунками І. Раковського і С. Руденка, в 1920-х роках був властивий 44,5 % української людності, переважно серед мешканців південної частини України¹⁶⁰. Дослідники вважали, що поряд з динарським серед українців широко був представлений ще один темнопігментований брахікефальний, але менш високорослий тип – альпійський (22,0 %), і зробили відповідний висновок:

Оба згадані антропологічні типи: ядранський і альпійський, так дуже злучені численними перехідними постатями, що ми можемо тут злучити їх в оден спільний “альпо-ядранський” антропологічний тип; це є власне той тип, який покійний наш Учитель (Ф. Вовк. – М. Г.) назвав “українським” типом, і який кожному антропологові, що має нагоду зустрітися із українським народом, відразу кидається у вічі¹⁶¹.

Р. Єндик, який взяв за основу тезу І. Раковського та С. Руденка про змішаний антропологічний склад українського народу, спершу також виділяв шість антропологічних типів (динарський, альпійський, левантійський, нордичний, лапоноїдний та праслов’янський), принаймні у своїй, можливо, найбільш ранній науковій праці “Психологічні та антропологічні досліді над львівськими дітьми”¹⁶². Підґрунтям для неї послужили антропологічні дані, зібрані під час згаданого вище обстеження учнів Львівської народної школи ім. Грінченка. Дослідник зіставив їх з психологічними типами і дійшов висновку, що, скажімо, “динарський тип відзначається досить сильними математичними здібностями, слабою силою асоціації, а в довшій праці скоро знеохочується”, “альпійський

¹⁵⁸ *Rakowsky I.* Les caractères anthropologiques du peuple ukrainien // Sborník I. Sjezdu Slovanských Geografů a Ethnografů v Praze 1924. Praha, 1926. S. 267–276.

¹⁵⁹ *Раковський І.* Погляди Хведора Вовка на расовість українського народу // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. 1925. Т. XXIII–XXIV. С. 183–200.

¹⁶⁰ *Раковський І., Руденко С.* Погляд на антропологічні відносини в українського народу // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. 1927. Т. XXVI. С. 210–211, 213.

¹⁶¹ Там само. С. 211.

¹⁶² *Єндик Р.* Психологічні та антропологічні досліді над львівськими дітьми. С. 39–81. До речі, у прикінцевому слові Р. Єндик висловив щирі слова подяки на адресу І. Раковського, який ознайомився з рукописом праці і дав цінні для автора “вказівки” (Там само. С. 80).

тип відзначається синтетичними здібностями при слабім заінтересуванні математикою”, а “нордйський тип ціує математично-природничі здібності з високим ступенем інтелігенції, але слабим характером”¹⁶³.

Однак згодом Р. Єндик висловив власне бачення стосовно антропологічних типів українців та властивих для них рис – спершу в книзі “Антропологічні прикмети українського народу” (опубліковано в серійному виданні “Науково-популярна бібліотека товариства Просвіта”)¹⁶⁴, а пізніше в розділі “Антропология українців” першого тому колективної монографії “Географія українських і сумежних земель”¹⁶⁵. На відміну від своїх попередників (І. Раковського й С. Руденка), вчений визнавав існування лише чотирьох рас у расовій структурі українського народу: нордйської (“прикметою нордйської раси є ясна пігментація; [...] обличчя подовгувате й вузьке; [...] ріст високий, стан гнучкий, голова довга”), середземноморської (“темна пігментація, [...] ніс м’ясистий, але рівний, [...] череп [...] довший від черепа нордйців, [...] зріст низький”), арменійної (“дуже темна пігментація, [...] ніс великий, луковато вигнутий; череп дуже округлий, [...] тулуб довгий, [...] ріст вищий за середній”) та японоійної (“низький ріст, [...] коротка кругла голова, [...] короткий широкий ніс із плескатою насадою і кирпатим передніссям серед широкого круглого обличчя; шкіра жовта, волосся їжасте і тверде, очі темні, [...] повіки укладені скісно”)¹⁶⁶. Схожих поглядів стосовно антропологічних типів українців науковець дотримувався й у повоєнний період¹⁶⁷.

Р. Єндик, прагнучи з’ясувати походження окремих фізичних рис українців, чималу увагу приділяв антропологии давніх етносів Євразії. Зокрема відомі щонайменше три його дослідження, присвячені цій проблематиці: два з них опубліковано в “Збірнику” Математично-природописно-лікарської секції НТШ у Львові¹⁶⁸, одне – в часописі “Космос” Польського природознавчого товариства імені Коперника¹⁶⁹. Крім того, у своїх працях учений згадав ще три свої роботи: “Індоевропейці на Закавказзі”¹⁷⁰, “Греція стародавня з антропологічного погляду”¹⁷¹

¹⁶³ Там само. С. 79.

¹⁶⁴ Єндик Р. Антропология українського народу. Львів, 1934.

¹⁶⁵ Єндик Р. Антропология українців // Географія українських і сумежних земель. Львів, 1938. Т. 1. С. 327–334.

¹⁶⁶ Там само. С. 328–332.

¹⁶⁷ Єндик Р. Вступ до расової будови України. Мюнхен, 1949; *Його ж.* Раси й расові формації України. С. 2468–2470.

¹⁶⁸ Єндик Р. Черепи залізної доби // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. 1930. Т. XXVIII–XXIX. С. 189–212; *Його ж.* Надволжанські фіни в краніологічній освітленні // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. 1934. Т. XXX. Вип. II. С. 59–84.

¹⁶⁹ Jendyk R. Czaski Alańskie z VIII–IX wieku // Kosmos. Czasopismo Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika. Seria A: Rozprawy. Lwów, 1930. T. LV. Zesz. I–II. S. 127–148.

¹⁷⁰ Єндик Р. Надволжанські фіни в краніологічній освітленні. С. 82 (примітка 7).

¹⁷¹ Там само. С. 83. В оригіналі праця Р. Єндика називається “Grecja starożytna pod względem antropologicznym”. Щоправда в дослідженні “Черепи залізної доби” автор згадає про рукопис

та “Краніологічний аналіз львівської козацької могили”¹⁷², але відшукати їх дотепер не вдалося ані у вигляді рукопису, ані в друкованій формі. Зважаючи на той факт, що весь науковий доробок Р. Єндика з антропології, демографії та загальної соціології налічує трохи більше тридцяти праць¹⁷³, виявлення названих досліджень може суттєво доповнити уявлення сучасного історика про розвиток української антропологічної думки в міжвоєнний період.

* * *

Як засвідчує поданий фактичний матеріал, наприкінці ХІХ – у 30-х роках ХХ ст. ініціаторами та організаторами антропологічних досліджень НТШ у Львові були різні його структурні підрозділи: спершу Історико-філософська секція та Етнографічна комісія, а згодом, від часу напередодні Першої світової війни – Математично-природописно-лікарська секція, спорадично її Фізіографічна комісія. Секція математиків, природознавців та лікарів стала також тим важливим осередком, де формувались нові ідеї тогочасної української антропологічної науки. Натомість організаційними питаннями, фінансовим і матеріальним забезпеченням антропологічних досліджень переймався передусім Відділ Товариства.

З погляду результативності найбільш успішними були польові антропологічні дослідження, які за дорученням НТШ у Львові організував і провів на початку ХХ ст. на території Галичини, Буковини і Закарпаття Ф. Вовк. Натомість його наступники через різні причини (економічні, політичні тощо) обмежились лише поодинокими науковими виїздами-експедиціями. Незважаючи на це, провідні українські антропологи першої третини ХХ ст., котрі працювали чи тісно співпрацювали з НТШ у Львові (Ф. Вовк, І. Раковський, Р. Єндик), сформуливали власну систему наукових поглядів стосовно антропологічних типів та характерних антропологічних прикмет українців. Творчий доробок деяких з них, передусім Р. Єндика, опрацьований поки що недостатньо, відтак заслуговує на особливу увагу з боку сучасних дослідників.

праці з дещо іншою назвою – “Stosunki antropologiczne w Helladzie starożytnej” (Єндик Р. Черепи залізної доби. С. 200 [примітка 1]). Отож постає питання: йдеться про два окремі дослідження чи про різні назви однієї праці?

¹⁷² Єндик Р. Надволжанські фіни в краніологічному освітленні. С. 68 (примітка 1), 83; Його ж. Черепи залізної доби. С. 196 (примітка 1). В оригіналі праця Р. Єндика називається “Analiza kranjologiczna lwowskiej mogiły kozackiej”.

¹⁷³ Ленкавський С. Роман Єндик... С. 403. До слова: в енциклопедично-довідковій статті Олег Мазур подав назви лише двох (!) досліджень Р. Єндика – “Антропологічні прикмети українського народу” та “Вступ до расової будови України” (Мазур О. Єндик Роман-Ростислав. С. 732).

ANTHROPOLOGICAL STUDIES IN SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (end of XIXth – thirty years of XXth century)

Mykhailo HLUSHKO

The Ivan Franko National University of Lviv, the Chair of Ethnology
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

At the end of XIXth – thirty years of XXth century various structural sections of Shevchenko Scientific Society in Lviv initiated and organized the anthropological research: Historical and Philosophical Section and Ethnographic Commission were the first, joined subsequently (on the eve of World War I) by Mathematics, Natural Science and Medical Section with sporadic participation of Physiography Sub-section. The section of mathematicians, naturalists and physicians formed ideas for the Ukrainian anthropological field of that time. Lviv branch of Shevchenko Scientific Society was primarily tasked with organizational issues, financial and material support of anthropological research. Fedor Vovk's expeditions to Galicia, Bukovyna, and Transcarpathia territories conducted at the beginning of the XXth century were the most effective research projects. Although Vovk's successors limited their studies to marginal research trips for various reasons (both economic and political), Ukrainian anthropologists of the first third of the XXth century who cooperated with the Shevchenko Scientific Society in Lviv (F. Vovk, Jaroslav Pasternak, Ivan Rakovski, Rostislav Yendyk), formed their own system of view with regard to the typical anthropological features of the Ukrainian people.

Key words: anthropology, Shevchenko Scientific Society in Lviv, Fedor Vovk, Ivan Rakovski, Jaroslav Pasternak, Rostislav Yendyk, expedition research, anthropological studies.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В НАУЧНОМ ОБЩЕСТВЕ ИМЕНА ШЕВЧЕНКО (конец XIX – 30-е годы XX века)

Михаил ГЛУШКО

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, кафедра этнологии
ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

В конце XIX – в 30-х годах XX в. инициаторами и организаторами антропологических исследований в Научном обществе имени Шевченко во Львове стали его различные структурные подразделения: сначала Историко-философская секция и Этнографическая комиссия, впоследствии, накануне Первой мировой войны – Математическо-природоописательно-врачебная секция, периодически её Физиографическая комиссия. Именно в секции математиков, естествоиспытателей и врачей формировались новые идеи тогдашней украинской антропологической науки. Зато руководство НТШ во Львове занималось прежде всего организационными вопросами, финансовым и материальным обеспечением антропологических исследований. Наиболее результативными из них оказались экспедиции, проведенные в начале XX в. на территории Галиции, Буковины и Закарпатья Федором Вовком. Хотя

его преемники по разным причинам (как экономическим, так и политическим) ограничились лишь отдельными научными поездками, украинские антропологи первой трети XX в., которые сотрудничали с НТШ во Львове (Ф. Вовк, Ярослав Пастернак, Иван Раковский, Ростислав Ендык), сформировали собственную систему научных взглядов относительно типичных антропологических черт украинского народа.

Ключевые слова: антропология, Научное общество имени Шевченко во Львове, Федор Вовк, Иван Раковский, Ярослав Пастернак, Ростислав Ендык, научные экспедиции, антропологические исследования.

Стаття надійшла до редколегії 26.01.2010

Прийнята до друку 30.07.2010